

BÁCSORSZÁG

II. évf., 6. szám • 1996. június 6.

A TARTALOMBÓL

Szabadka földesurai a középkorban (4.)

A kutya a magyarság hiedelemvilágában

A tatárjárás és a király (2.)

„...diszkoszorút fonjak őseinknek...”

Temerin a középkori dokumentumokban (3.)

A rokonoknak kellett fizetniük

Kinek hogyan húzták el a nótáját

A kutak története és kultikus szerepe

A doroszlói néphagyományban (1.)

Első táplálékunk (1.)

Csonoplya a múltban (2.)

Ki volt Anonymus?

Visszatekintő – „Eleinte enyhébb feltételeket szabnak...”

A Pannon-tenger hagyatéka (2.)

A tiszai határőrök szőlői

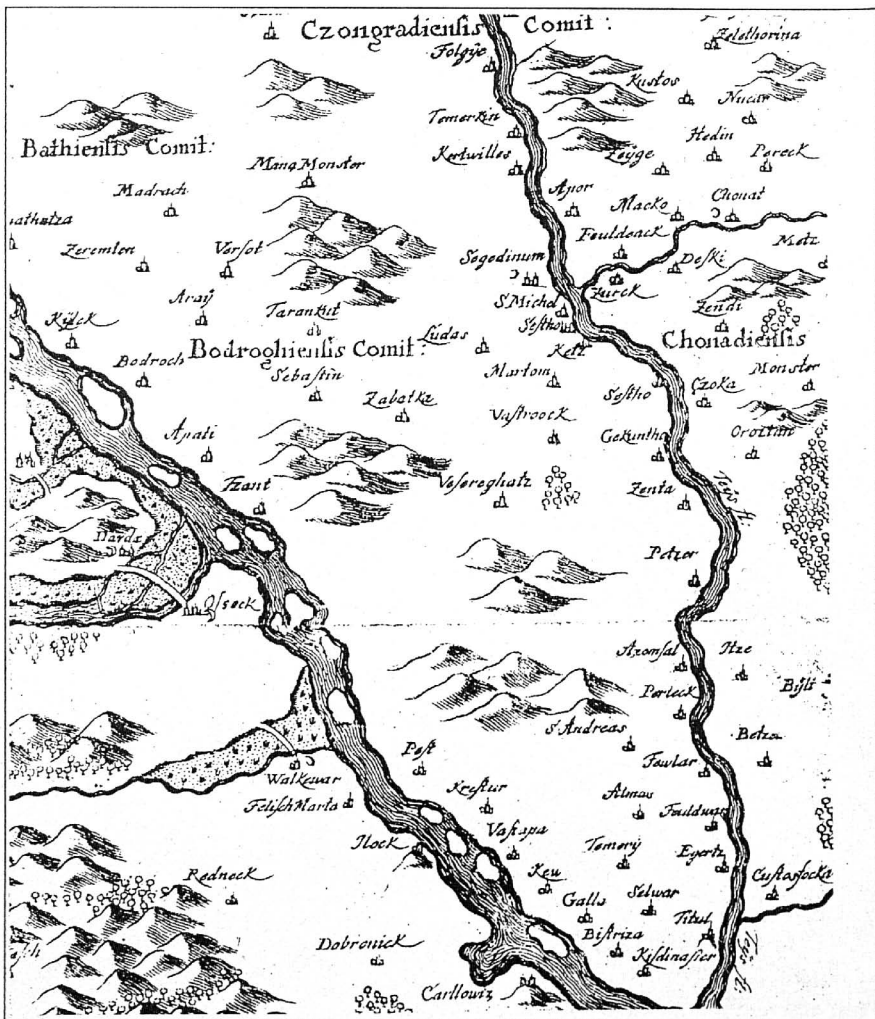
Martin Stier 1664. évi térképe

Az utolsó jelentkezés (?)

Vajdasági
honismereti
szemle

MARTIN STIER 1664. ÉVI TÉRKÉPE

(Szöveg a 16. oldalon)

SZABADKA FÖLDESURAI A KÖZÉPKORBAN

(4.)

AHATALMASKODÁS kisebb és nagyobb formái egyaránt hozzátartoztak a középkori élet mindennapjaihoz. Bár szigorúan büntették őket, különösen a nagyobb hatalmaskodás öt fő esetét: a nemes ember birtokának hatáskörét, elfoglalását és a házára törést, továbbá a nemes ember elfogását, megverését, megsebesítését és megölését, mégsem lehetett gátat szabni az efféle bűnös cselekedeteknek.

Hatalmaskodásként ítélte meg a középkori jog az alábbi eseteket is, amelyeket Pongrácz Máttyás szabadkai várnagyi követelt el, a madarasi jobbágyok közreműködésével, akiknek tetteiért uruk felelt. Ugyanis II. Ulászló (1456-1516) király előtt panaszt tett Várdai (Warada-i) Miklós amiatt, hogy a madarasi jobbágyok a szabadkai várnagyk, Byllye Péter és Ethelei Ambrus vezetésével 111-en (az oklevél a neveket is felsorolja) az ő Katymár nevű birtokára mentek, és onnan a földbér és más tartozások lefizetése nélkül minden vagyonával együtt magukkal vitték Vitéz (Wythez) Istvánt és feleségét, és Katymáron lakó más jobbágy asszonyokat bántalmaztak és sértegettek.

A király 1498. november 15-én kiadott parancsára Bodrog megye az ügyet kivizsgálta, a panaszos állításait igazán találta, és arról jelentést tett a királynak. Az oklevél leírásában a korszakban előforduló mindennapos eset, egy jobbágyzsöketés történetének elbeszélését olvashatjuk. Vitéz István távozása minden bizonnyal nem saját akarata ellenére történt, hiszen az uradalomban nyilván jobb körülmények közé került. Nemen őt bántalmazták az érte jövők, hanem azokat, akik az ügy ellen foglaltak állást, az ott maradókat. Várdait feltehetően kár érte jobbágyának elszöktetésével, ezért indított pert a király előtt.

Még 1499-ben a Várdaiak, Aladár és Miklós újabb panaszsal éltek. Más ügyei mellett panaszt tettek a nádornál amiatt, hogy Hatházi (Hathaz-i) Porkolab László és a már említett Kis (Paruus) Péter szabadkai várnagyk – az előbbi oklevél keletkezése óta tehát változás következett be a vármegyei tisztségben – hét, név szerint említett madarasi jobbágygal fegyveresen rátámadtak mátyusházi (Mathyushaza) jobbágyaikra: Kis Albertre, Csont Benedekre és Gerebőci Györgyre, a legelőről pedig valamennyi jószágukat és ménesbéli lovakat Madaras mezővárosba hajtották. A megye, miután Sáfár Péter szolgabíró az ügyet kivizsgálta, a panaszt jogosnak és valóságnak találta.

Az állatok elhajtása gyakori esetnek bizonyult korunkban, akárcsak a korábbi és a későbbi időkben is. A szarvasmarha és a ló nagy értéket jelentett; az itáliai és németországi piacokra lábon hajtották fel őket. A kereskedők nagy haszonnal értékesítették, a haszonból pedig a vidék lakossága is részesült, ami előre lendítette az egész Alföld és benne

Szabadka népének gyarapodását. Sajnos az állatkereskedelemlre vonatkozóan Szabadka középkori történetében nem találunk adatot, ami nem meglepő, mert ebben az időben még nem keletkeztek olyan írásos feljegyzések, amelyek ezen adatokat rögzítették volna.

A fent említetteknel fontosabb események játszódtak le a XV-XVI. század fordulóján Szabadkára és a szabadkai uradalomra nézve. 1500 körül fiúutódot maga után nem hagyva szállt sírba Dengelegi Pongrácz Máttyás. Halálának idejét pontosan megállapítani nem tudjuk. 1499 nyarán még élt, hiszen az ekkor keletkezett oklevél élőként említette, két év múlva pedig II. Ulászló király a birtokait csereképpen Corvin Jánosnak (1473-1504) adta. Halála tehát a két időpont között következett be. A cseréről szóló oklevelet 1501. június 12-én állították ki Budán. Az oklevél szerint Corvin János troppai és lipóti herceg, dalmát, horvát és szlavón bán szolgálatait, valamint a királynak adott 107 000 forint kölcsön, továbbá azon 40 000 forint, amelyért Pozsony, Tata és Komárom várakat zálogba vette, majd fizetség nélkül visszatáda, valamint a Sziléziában fekvő troppai (opáviai) hercegség fejében, amelyet öccsének, Zsigmond (1506-1548) hercegnek, a későbbi lengyel királynak adott, kapta a Pongrácz-vagyont. A birtoklistán Szabadka mellett Baranyavár, Zsidóvár, Almás, Torockó, Gorbó, Buza és Aldiód várak, Lugos, Dengeleg és Győ mezővárosok és kastélyok jutottak Corvin kezére. A király kötelezte magát, hogy Pongrácz Máttyás özvegyének halála után a kezén levő Léta várát is átadják Corvinnak, akárcsak Diódot, amely ugyancsak az özvegy kezén van. Ha ezen utóbbit nem tudja a király átadni, a következő év január elsején köteles lesz 9000 forintot fizetni Corvinnak. A király ígéretet tett azon várak és birtokok átadására is, amelyek miatt a herceg már korábbi idők óta pereskedett. (Felsorolásukról eltekintünk, ugyanis a Dengelegi Pongrácz vagyon bemutatását tekintettük feladatunknak.) Az oklevélből úgy tűnt, annak legnagyobb értéke éppen Szabadka vára és uradalma volt.

Szabadka jelentőségét nemcsak a birtoklistán elfoglalt első helye mutatja, hanem az is, hogy a király nem mondott le végleg róla, hanem vele kapcsolatban így írt: *Amikor csak mi vagy az utánunk következő királyok a fent említett Szabadka (Zabathka) vár és tartozékai helyett ugyanazon János hercegnek vagy örököseinek idővel más, azzal egyenértékű javakat adhatunk, ugyanazon herceg vagy örökösei nekünk vagy utódainknak azon Szabadka várát minden tartozékával együtt kötelesek legyenek visszaadni és visszabocsátani. Az sem zárta, hogy a király környezetében emlékeztek (például a királyi joggyógyegigazgatója) Szabadka egykori királyi birtok voltára, és II. Ulászló ezért nem akart végérvényesen lemondani róla.*

BLAZOVICH László

A kutya a magyarság hiedelemvilágában

1991 nyarán Palics és Hajdújárás között, a Ludas-tó közvetlen közelében, a tervezett új autópálya nyomvonalán az egykori Varga-tanya mellett mentőásatást végeztünk. Egy XII-XIII. századi kis templom romjait kutattuk, amely körül a középkor folyamán temetőt alakítottak ki a közelben elhelyezkedő ismeretlen nevű (Budakuta?) talusi település lakói.

Az a terület, melyen valaha a templom állt, a legnagyobb sejnálatunkra rettenetesen össze volt turkálva, különböző árkokkal át- meg átszabdalva, ékesen bizonyítva, hogy a különböző „kincskeresők” ezen a helyen is ithagyták tevékenységük nyomait, mint olyan sok más hasonló helyen. Midamellett az egykori épületnek maradtak olyan föld alatt levő részei, amelyeket eredeti állapotukban áshattunk ki. Például, a déli oldalfal keleti részén volt egy rész, ahol meg lehetett állapítani, hogy ott javították, valami miatt megerősítették az illető falrészt. Keskeny támpillérrel támasztották meg, amelynek az alsó része teljes egészében megmaradt. A részletek és tisztogatása közben meglepő felfedezést tettünk: a támpillért magába foglaló egykori gödör alján állatcsontokat fedeztünk fel, amelyekről a vizsgálat során meg lehetett állapítani, hogy egy közepes természetű kutya teljes csontvázához tartoztak.

Ez a lelet még érdekesebbé vált, amikor az egykori oltár mögötti szentély közepén feltárt, űst alakú, másfél méter átmérőjű gödörben még egy kutyának a teljes, anatómiai rendben fekvő csontváza vált láthatóvá.

Az utóbbi csontvázzal kapcsolatban esetleg felmerülhetnének kétségek amiatt, hogy a templom belsejében volt a szentély helyén, és mert a csontváz körül és felett kötőmelléklet találtak, vagy mert a kutyát a templom rombadöntése után bármikor eltemethették az említett „kincskeresők” vagy a régebben erre legeltető juhászok. (Bár olyan esetet is feljegyeztek a régészek, hogy máshol is találtak kutyacsontvázat a templom egykori falain belül.) A támpillér alá azonban csak úgy kerülhetett a jószág, hogy azt szándékosan a kiásott alap gödrébe fektették, amikor a támpillér építése elkezdődött. Ez esetben nem fér kétség hozzá, hogy valamilyen szimbolikus vagy kultikus áldozatra vagy babonás hiedelemre találtak bizonyítékokat.

Hasonló esetek után kutatva a szakirodalomból kitűnt, hogy a feltevés nem volt alaptalan, és a kutya egyéb állatokkal

együtt, a középkor folyamán, de azt jóval megelőzően is, szerepet játszott a magyarság hit- és hiedelemvilágában.

A totémisztikus elképzelések és ábrázolások sorában a leggyakrabban szereplő állat a szarvas, hiszen a magyar eredetmondában is első helyen a „csodaszarvas” a főszereplő. Mellette a leggyakoribbak a madarak, de a néprajzi feljegyzésekben (mesék, legendák) a farkas és a medve is gyakran megjelenik. Ezzel szemben az emberiség legelső háziasított és legelhűsebbé kísérője, a kutya, csak tirkán látható az állatábrázolások között. Sőt, a szájhagyományban hozzá szinte kizárólag csak rossz tulajdonságok fűződnek. A szólásmondások és a közmondások között is csak negatív szerep jut a kutyának, pedig ebben a műfajban a kutya, a számbeliséget tekintve, igen előkelő helyet foglal el. A kevés pozitív példa közé azokat a kutyaábrázolásokat lehet sorolni, melyek honfoglalás kori överteteknek jelennek meg és amelyeket egyesek a vadászat során szerencsét hozó jelvényeknek tekintenek.

Végeredményben a szakirodalomban olyan példák is akadnak, amelyek az általuk megfigyelt „kutyatemetkezésekre” több világosságot vetnek.

Előszörban azokat a kutya-leleteket kell említeni, melyeket középkori temetők területén egyes sírok közelében leltek. Ezekről a kutatók többsége azt tartja, hogy egykori gazdájuk közelében földelték el őket, hogy őrző-kísérő szerepet töltsenek be a túlvilágon.

Másodsorban a társadalmi érintkezés területén volt egy olyan szokás, amelyben a kutyák nagy megbecsülésben részesültek esküteléi és szerződésalkötés alkalmával. Feljegyezték például, hogy (933-ban, amikor a magyaroknak egy kalandozó serege, Henrik (kb. 875-936) német császár ellen vonult, a sereg vezére egy Elba menti szláv törzstől kért támogatást. Azok azonban, a korábban velük kötött szerződés be nem tartása miatt, a segélyt megtagadták és – ismervén a magyarok szokásait – a szerződés érvénytelenítését jelképesen azzal fejezték ki, hogy a tárgyaló felek lábai elé egy döglött kóvér kutyát vetettek.

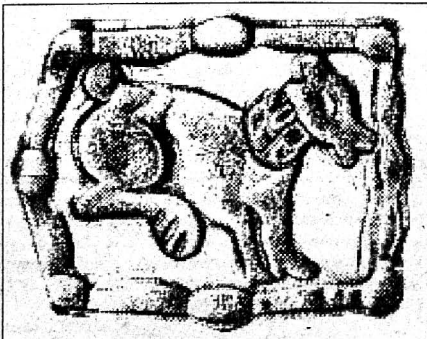
Egy másik, szintén a kalandozások korából ismert esemény is igazolja a fenti szokások létezését. A bajor püspökök a pápához intézett egy levelükben megmentőznek egy öket ért vád miatt, amely szerint ők a magyarokkal való tárgyalásuk alkalmával kutyára vagy farkasra esküdtek. Másrésztől megjegyzik, hogy a morvák azt az „undorító cselekedetet” a magyarokkal többször is elkövették.

Kétség nem fér hozzá, hogy egy, a sztyeppekről hozott szokásról van szó, amelynek az egyház (sok más szokással együtt) nem volt hajlandó polgárjogot adni. Érdekesebb, hogy a IV. Béla király (1206-1270) 1245-ben a kunokkal mégis kutyára esküdött, mikor velük szerződést kötött.

Ennek a szokásnak a keleti népeknél való fontosságát bizonyítja az az adat is, amely szerint 815-ben a bizánci császár arra kényszerítették, amikor velük szövetséget kötött, hogy az ő szokásuk szerint tegye le az esküt. Ez abból állt, hogy a császárnak többek között meg kellett íznie a kutya vérért is.

Megállapíthatjuk, hogy a hajdújárási ásatások alkalmával felfedezett kutyacsontvázak egy régi pogány szokás visszatükrözését jelentik, egy olyan korban és olyan viszonyzatban, amelyről az hihetnénk, hogy I. István (975-1038) és I. László (1040-1095) királyok kemény pogányellenes politikája utáni században elméletileg lehetetlenség volt gyakorolni. A nép lelkének mélyrétegeiben azonban úgy látszik tovább élték a pogány hiedelmek.

SZKEPES LÁSZLÓ

MILLECENTENÁRIUM

A TATÁRJÁRÁS ÉS A KIRÁLY

*Kérésünket halld meg, Isten,
Pusztítsd ezt a romtást innen.
(Siratóénekek Magyarországon pusztulásáról 1241/42)*

MEGHALGATÁSRA talált az ismeretlen főszokkó kérésre, mert Batu (?-1255) kán százezres mongol-tatár serege 1242 tavaszán, egyéves országgyűlés után, egyik pillanatról a másikra elhagyta a középkori Magyar Királyság területét. A kutatók máig is vitatkoznak, mi okozhatta a tatárok váratlan visszaközvetését? A hagyományos szemlélet szerint minden mongolok fő kánjának, Ögödejnek (?-1241) a halála ösztökélte Batut, hogy csapatait a távoli nyugatról (Közép-Európából és a Balkánról) Ázsiába, a mongol birodalom szívébe összpontosítsa, mintegy nyomtatóként az új kánválasztás „előestéjén”. Vita tárgya az is, milyen méretű volt a tatárok okozta pusztítás. A középkori krónikák kivétel nélkül nagy katasztrófáról szólnak. Manapság akadnak szerzők, akik korán sem ítélik meg oly végzetesnek az 1241/42-es esztendő, mert a várfalakkal és más védelművekkel megerősített városok ellenlét után elláttak Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turuc, Komárom, Füle, Abauj, Esztergom, Székesfehérvár, Németújvár, továbbá a kőfalakkal védett dalmáciai városok, mint Spalato (Split), Trau (Trogir) stb. ostromától, megkímélve így az oda menekült lakosság életét és vagyonát. Egy dologban mindenki egyetért: a tatárjárás pótolhatatlan embervesztéseget okozott a magyarságnak. A legnagyobbat, sőt sokszor a teljes pusztulást éppen a legsűrűbben lakott szállásterületeken, az Alföldön és a Duna-Tisza közén volt, ahol a települések teljesen védtelenek voltak. Mindezt tetézte a tatárjárást követő nagy járvány és az egész országot sújtó éhínség.

Amikor IV. Béla (1206-1270) Trauban hírt vette az ellenség távozásának, azonnal hozzáfogott az ország újjáépítéséhez.

Szent Margit egy XV. századi metszet szerint

Szilárd anyagból kezdett építtetni várakat, városfalakat. Az 1242-öt követő években senki sem tudta, nem fordulnak-e vissza a tatárok, mikor lesz egy újabb támadás. Mint ahogyan azt sem tudta senki, hogy Batu kán mongoljai nemskára elválnak ázsiai testvéreiktől és Kelet-Európa füves pusztáin megalapítják önálló országukat, az Aranyhorda birodalmát. (Mintegy 200 éves fennállása alatt nem folytatott háborút a Magyar Királysá-

gal.) Ennek ismeretében, egy kis túlzással, úgy is fogalmazhatnánk, hogy IV. Béla elvesztett egy nagy csatát a tatárokkal szemben, de megnyerte a háborút. Nagy lendülettel igyekezett mind hatékonyabb megszervezni országának védelmét. Királyi rendelettel kötelezte a teljesen vagy csak részben elpusztult helységek lakosságát a természet által védett helyekre (patakok, mocsarak, folyók, tavak) való költözésre, ahol – lehetőség szerint – kővárakat építtetett, mégpedig az úgynevezett bárói várépítés engedélyezése folytán. E belpolitikai „huszárvagásza” vezetés csapást mért a királyi vármegyékre, azaz Szent István (975 körül-1038) államszervezetének alapjaira. Az 1260-as évekre végbement a „bárói önállósulás” és egyidejűleg a központi hatalom leépítése. Ezzel párhuzamosan mind határozottabban körvonalazódott a kismemesség szerepe, amelyet 1267-ben IV. Béla két fiával, Istvánnal (1239-1272) illetve az ifjabbik Bélával (1243-1269) egy oklevélben, az Aranybulla keretében szentesített, megalapozva a jövőbeli országgyűlési rendet. IV. Béla hosszú uralkodásának ez volt az igazi történelmi jelentősége. Létrejött egy egységesedő, kevésbé megterhelt jobbszággal, ugyancsak egységesedő kismemesi, továbbá erős, nélkülözhetetlen bárói réteggel rendelkező korszerű társadalmi szervezet, amely a XIII. század második felétől Magyarországot Európa más világi társadalmainak (például francia vagy német tartományok) rangjára emelte.

Hosszú és kinkeserve volt az a negyed századnyi út, amit IV. Bélának meg kellett tennie a tatár-apokalipszistól az Aranybulláig. A „várépítési politika” mellett fontosnak tartotta visszahívni a kunokat, akik – bár nem felejtették el vezérük, Kötöny (?-1241) igazságtalan felkoncolását – hajlandók voltak fegyvert fogni, ha a mongolok visszatérnek. A királynak pedig kellett a fegyverforgatók, hiszen 1246-ban Babenberg Frigyes (1211-1246) osztrák herceg nagy sereggel tört Magyarországra. (A mindent eldöntő összecsapásban holtan maradt a csatatéren, s ezzel Béla megszilárdíthatta országának nyugati pozícióit.)

Ekkoriban került sor legidősebb fiának, István hercegnek a megkoronázására (V. István). S mint már annyiszor az Árpád-házi dinasztia története során, apa és fia most is egymás ellen fordult. Kiújultak a régi trónviszályok. IV. Béla és V. István hívei a harcmezőn is összecsaptak. A családi leszámolásban akadt azonban egy „békeangyal”, Margit, a legkisebb királylány. A tatárjárás kezdetén szülői (még anyja méhében) Istennek ajánlották. Születését (1242) követően nemskóra apácának adták, Veszprémben nevelték, majd a „Nyulak szigetén” (Margit-sziget) domonkos klostomba került. Személyéhez számtalan legenda szövődött. Halálát követően a római katolikus egyház előbb boldoggá, utóbb szentté avatta. Margit sokat tett azért, hogy apját és bátyját kibékítse.

Az 1269/70-es esztendő tragikus volt. Egy év alatt meghalt Béla herceg, Margit, Béla király és Mária királyné. V. István sem élvezhette sokáig áhitott egyeduralmát: két évvel élte túl apja halálát.

A 400 éves Árpád-ház kihalóféiben volt.

RICZ Péter

„...DISZKOSZORÚT FONJAK ŐSEINKNEK...”

Bácska helytörténezeinek figyelmét mindmáig nem kerülheti el Tormásy Gábor (1846-1901) lelkes munkássága. Iványi István (1845-1917) Szabadka városmonográfiájában is fellelhetők Tormásy kutatásának eredményei. Gondoljunk a szabadkai vírárról vagy a Szent Teréz-templommal kapcsolatos adatokra! Hivatkozhatnánk még néhány szaklektimlre, neves bibliográfusra, vagy régi és újabb keletű lexikonokra, egészen Kalapis Zoltán folyamatosan megjelenő *Életrajzi kalauzára* (Magyar Szó, 1996. április 27.), amely munkák bővebben ismertetik a tudós lelkesz szerteágazó tevékenységét.

Tormásy Gábor apja halála után szabadkai származású édesanyja révén már négyéves korában az észak-bácskai városba került. Szabadkai, bajai és pécsi tanulóévei, majd a kalocsai papnevelő intézetbe való belépése után pappá szentelik. Csonopolyán, Káty-máron és Szabadkán segédlelkészedik, s az egyházmegye megbízásából egyháztörténelmi kutatásokat végez. Ennek eredményeként jelenhet meg 1883-ban Szabadkán *A szabadkai római kath. főplebánia története.* című kiváló könyve.

A szabadkai Történelmi Levéltárban (SzTL) megtaláljuk Tormásy 1882. május 3-i folyamodványát (4469/polg. 1882), amelyben érdekesen val készülő munkájáról és előuruk indítványával:

„Midőn városunk 1879. szeptember 1-én szab. kir. városká kiváltásigazoltatása századik évfordulóját ünneplé s nekem szerencsés osztályrésztül jutott a tekintetes Tanács és a ft. prépost plébános úr közös megállapodása alapján tartott háláadó Istentiszteleten az ünnepi egyházi szónoklatot mondanom, felébredt bennem a úgy betekinteni városunk egyházi multjába s az itt található s őseink vallásos és nemes lelkére ragyogó fényt vető drága gyöngyöket összegyűjtve egy történelmi munkában megörökíteni.

E vágy ösztönzött a kutatásra, melynek eredménye 'a szabadkai római katholikus plébánia története' címet hordó művem, melyet kiadni szándékozom.

Ezen mű kiadása által fel akarom egyrészét ujitani emléket jámbor őseink nemestelkésűségének, másrészt az egyház élete, szervezete, alkotmánya, szokásai körüli tájékozatlanságot irtogatni, az egyház férfainak a tanácssal egyetértő s a város szellemi-erkölcsi javára minden időben irányult működésüket feltüntetni, az e célból vitt küzdelmeknek hű képét adni, városunk közművelődési irányát második megalapításától kezdve napjainkig bemutatni, szóval: e mű célja Szabadka vallás-erkölcsi történetének s mindannak, a mi ezzel összefügg, vizsgálása.

Egy más célja e műnek Szabadka városa nevének hazánkban ismertebbé tétele. Kétségtelen ugyanis, hogy hazánkban kedves városunkról keveset tudnak s a mit tudnak is, meglehetősen hibásan tudják, úgy hogy irányunkban csaknem mindenütt előítéletet táplálnak. Ez előítéletet eloszlatni s a nagy közönséget városunk iránt kedvezőbb hangulatra binni szintén feladata e műnek.

Végre célja e műnek a szent György- és szent Rókusúrral nevezett városrészek templomépítési alapjának növelése.

Tudva van a tekintetes Tanács előtt, hogy e templomok építésének kérdése újabb időben ismét s pedig erősebben - mint előbb - elővetetett, a kezdeményezést éppen a tekintetes Tanács mint kegyur vette kezébe s városunk anyagi viszonyaihoz arányban bizonyos összeget szavazott meg a templomok felépítésére. Ezen alapot nyújtó összeget önkéntes adakozások gyarap-

tották, melyeknek bár végű ne lenne! Ám ettől eltekintve, én ily munka kiadásával óhajtom a templomépítés alapját nevelni s úgy városunk lakóit, mint másokat, kik városunk iránt érdeklődnek, az adakozásra közvetlen úton serkenteni, midőn őrök kiadandó munkámra előfizetésre felszólítom. Munkám tiszta jövedelmét ugyanis ezenel felajánlom a szent György- és szent Rókus városrészekben emelendő templomok építésére alapjába.

Hogy pedig ezen alap annál inkább növekedjék, kívánatos, hogy az előfizetők díjakat minél kevésbé vegye igénybe a mű kiadásának költsége.

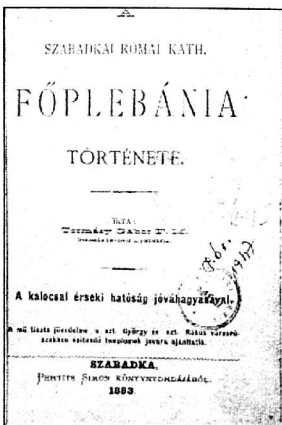
Ez okból is, de mert ismerem a tekintetes Tanácsnak az irodalom és művészet előmozdítása körül kifejtteni szokott áldozatkésztségét, bátorodom a tekintetes Tanácsot úgy is, mint egyházi kegyurat alázattal felkérni, hogy munkám kiadásának indokait és jó célját kegyes figyelmére méltassa s annak kiadása költségeit, melyek a könyvnyomdász számára szerint 500 példányt, ezek közt 15-20 diszpéndyint számítva, kétszáz (200) forintot tesznek ki, fedezni méltóztat-sék.

Egyidejűleg alázattal kérem a tekintetes Tanácsot, méltóztatassék megengedni, hogy művem a tekintetes Tanácsnak ajánlhasam s engedje remélnem, hogy ajánlatomat kegyesen elfogadják.

Tormásy Gábor könyvének megjelenése évében (1883) plébánosként Gákóvára nevezik ki, majd a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat zombori alakuló közgyűlésén a választmány tagjaink sorába választják. Közben sikertelennül pályázza meg a bajmoki plébánia lelkesi állását. Az 1884. június 5-i kérvényéből megtudható, hogy Tormásy a magyaron kívül bonyuevűl és németül beszél, 12 éven keresztül Szabadkán áldozatos munkájával tűnt ki: „a gyászos emlékü 1873-ik évben a járvány által megmádatott korágyait éjjel-nappal látogattam, a halálal küzködőket vigasztaltam... Onléladó szorgalommal oktattam a serdülő nemzedéket, látogattam a betegetek, emeltem egyházi beszédeimnek a hit-erkölcsi érületet... tollharcosa voltam városunk közérdekeim... Végül városunknak szabad királyi városá emelítése százados ünnepeinek emlékére megírtam a szabadkai róm. kath. főplebánia történetét, hogy ezen munkám által dicsoszorút fonjak őseinknek Isten, haza s a király irányában szerzett dús érdemei köré s megörökítem emléküket városunk ama egykori jeleseseinek, a kik fáradhatatlan buzgalmánok közsöntheti városunk mai nagyságának alapját.

Ezen munkám befejezése után, - melynek tiszta jövedelmét a szent György és szent Rókusúrral címzett városrészekben emelendő templomok építési alapjának ajánlottam fel - történt Szabadkáról Gákóvára neveztetésem, és én azon vizgatlat tudattal váltam el városunk igen tisztelt közönségétől, úgy buzgó működésemmel emlékrét egyhamar a feledékenység révére bocsátani nem fogja... - írja a plébános szerző (SzTL 6718/polg. 1884).

Tormásy számos ismeretterjesztő cikket közölt több szabadkai lapban, s többi között megírja Gákóva történetét és gyűjtötte a bácskai plébániák adatait. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulatban vállalt tisztségét - vidékünk jeles helytörténezeinek társaságában - közel másfél évtizedig látta el. Munkássága néhány vonatkozásban megkerülhetetlen, ám - úgy érezük - immár nagyon kevesen tartják át számon. Annak ellenére, hogy az úttörők között jegyezzük.

Tormásy Gábor könyve Pertits Simon könyvnyomdájából került ki 1883-ban

TEMERIN A KÖZÉPKORI DOKUMENTUMOKBAN

(3.)

A Z 1522-ES dézsmalajstrom jelentősége számunkra felértékelődött egy nemrég felleldezett okmány vonatkozásában, amelyet Magyar László szabadkai levéltáros fedezett fel 1525-ből a kolozsvári állami levéltárban, az ottani levéltárosok segítségével, az erdélyi Gyulai Kuun család iratai között. A mohácsi csata előestéjén Bács megye két nagybirtokos családja, az enyingi Törökök és a lekcesei Sulyokok magánháborúja kapcsán íródott ez a királyi levél, amelynek temerini vonatkozásai is vannak. Az okmányt Magyar László Engel Pál történész rendelkezésére bocsátotta, aki a *Történelmi Szemle*ben közölte.

Számunkra azért értékes ez az oklevél, mert a középkori – honfoglalástól a török hódoltságig – Temerinnel kapcsolatban eddig két okmány volt ismeretes: az 1332. évi pápai tizedajstrom, amely az első írásos bizonyíték a település létezéséről, és az 1522. évi dézsmalajstrom. A történelmi monográfiaiak is csak erre a két okmányra hivatkoznak, és ez ideig nem volt adatunk arról, hogy kinek a birtokában volt Temerin, míg a környező helységek urai többé-kevésbé ismertek voltak. Ebből az okmányból kiderül, ki birtokolta a mohácsi csata előtti években, sőt az azt megelőző évtizedekben a falut, azonkívül tartalmazza a földesúr szolgálatában csatázó fegyverviselő jobbágyok névsorát is.

A Török és a Sulyok család közé a fegyveres összetűzést a Szabadka birtoklása körül támadt vita váltotta ki. Sulyok István és Balázs igényt tartottak a Török-vagyon egy részére azon a címen, hogy anyjuk Török Imréné volt a lánya. A követelés felében 1524-ben zálogba kapták unokatestvéreiktől, Török Bálinttól (?-1551) és Miklóstól Szabadkát és uradalmát. 1525 márciusában azonban a Török-fűlök mozgósították Bács megyei uradalmak alattvalóit, megtámadták a szabadkai kastélyt és három napi ostrommal visszafoglalták. A csatározásban a Törökök birtokában levő Futak mezőváros és 25 falu mintegy 1420 jobbágya vett részt. A települések és a résztvevő jobbágyok nevét a Sulyok testvérek benyújtott panaszára adott II. Lajos (1506-1526) királyi parancslevél és az ügyben eljáró boszniai káptalan jelentése tartalmazza. A felsorolt falvak Telek, valamint Futak mezővárosok uradalmához tartoztak. A tekei uradalomhoz, amely a mai Szivac környékén volt, 15 közép- és észak-bácskai helység tartozott, a futakihöz pedig Futakak együt 11, köztük Temerin is.

Hogyan jutott hozzá a Török család a futaki uradalomhoz? Mátyás (1443-1490) király 1481-ben ajándékozta a futaki uradalmat törvénytelen fiának, akit utódjának szánt a királyi trónon. Addig Futak a Garai

főúri család birtoka volt és ennek kihaltával az a királyra visszaszállt és ekkor adta oda fiának. Corvin János (1473-1504) már ezt megelőzőleg is vidékünk és vármegyénk egyik nagybirtokosa volt, mert apja, egy meglőnyitese trónrajtását, hatalmas birtokokat adományozott neki, így Bánya halálakor mintegy 30 várral, 17 kastéllyal, 49 mezővárossal, 1000 faluval rendelkezett és Magyarország leggazdagabb embere volt. Enyingi Török Imre nádorfehérvári bán 1504-ben Corvin Jánostól megvette több más uradalommal együtt a futakait a hozzá tartozó falvaikkal, köztük tehát Temerint is. Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy 1481-től Temerin ura Corvin János volt, 1504-től pedig a Török család. Az eddig ismert történelmi források a Garaiak birtokában nem említik Temerint, hanem, mint láttuk, több környező helységet, így nincs kizárva, hogy Temerint is ők uralták.

Török Bálint Temerinek a törökök előtti utolsó földesura, apja után 1521-ben Nádorfehérvár bánja lett. Mivel a várat feladta a töröknek, elvesztette birtokait, majd királyi kegyelem folytán visszanyerzte azokat. A mohácsi csatában (1526) egyjűtte volt II. Lajos (1506-1526) testőreinek. A csata után I. Habsburg Ferdinánd (1503-1564) pártjára állt, később Zápolya (Szapolyai) János (1487-1540) királyhoz csatlakozott, majd II. Szolimán (1495-1566) elfogatta és Isztambulban tartotta fogva. Ott halt meg 1551-ben.

A Török és a Sulyok testvérek viszálya Szabadka birtoklásáért nem volt tartós, hamarosan kibékültek, de a történelem részére fennmaradt a város ostromában résztvevő jobbágyok listája 1420 nével.

A futaki uradalomhoz a következő falvak tartoztak: Iregd (Bácsföldvár környékén), Bether (Bácsföldváról északra), Themyer (Temerin), Zentandras (Szentandrárs – Bácsföldváról nyugatra), Kybach (Kisbács – Temerintől északnyugatra), Orbaz (Verbás), Wassaroskwrnt (Vásároskút – Petróc mellett délre), Zentpethewer (Szentpéter – Őrszentiván, a mai Despotovo mellett északra) és Zenth wian (Szentiván – ma Despotovo).

Részünkre (is) nagy jelentőségű ennek az értékes forrásnak a jobbágy névnyagya, mert összehasonlításra ad alkalmat az 1522. évi tizedajstrom jobbágyneveivel, bizonyos tekintetben ki is egészítheti egymást, mivel az egyik névsor sem tekinthető eleve teljesnek. Az első, a dézsmalajstrom csak azon jobbágyok neveit tartalmazza, akik fizették a papi tizedet, tehát a római egyházhoz tartozó katolikusoké, a másik pedig csak a hadbavonulathoz. A 'kettő összehasonlítását következettini lehet a helységek elnevezésének összehasonlítására. Ebben a tekintetben Temerin esetében megállapítható, hogy egy etnikumú, magyar település volt, mert a hadbavonulati nevei között sem szerepel szláv név. Nem így például a közvetlen szomszédságában levő Martalyos, ahol az 1525-ös jobbágyjegyzékben, a korábbi tizedjegyzéktől eltérően, a 26 név közül mintegy 10 kétségkívül szerb név szerepel.

Feltételezzük, hogy 1522-ben Temerin minden lakosa bekerült a tizedjegyzékbe, az 1525-ös okmányban pedig új nevek is szerepelnek: Borda, Horvát, Simon, Gellért, Vince, Gener, Béla, Szénás. Ez bizonyítja, hogy a népesség mozgásában volt, így minden bizonylan voltak, akik elköltöztek a faluból, például a tekei uradalom Nagyfőny falujában élő Temeri Valentin, aki azonos lehetett a dézsmalajstromban szereplő Török Valentinnal.

A királyi okmányban felsorolt jobbágynevek, amelyek nem szerepeltek az 1522-es dézsmalajstromban, ugyancsak főleg helységnevekből erednek, így a Béla (Béla helység), Szénás (azonos név Csongrád megyei helység), Borda (Abauj megye); emberi tulajdonságot viselő név a Seres (lehet foglalkozás név is); keresztnevé eredetűek: Simon, Gellért, Vince és néprévi a Horvát.

Jellemző, hogy foglalkozásnév nem található a családnevek között, ami a falu kis létszámával magyarázható, de mindenképpen néhány jobbágy mellesken is dolgozhatott mint kovács, és, hogy kielégítse a legalapvetőbb lakási igényeket.

A további kutatások során minden bizonylan újabb középkori okmányok kerülnek napvilágra és gazdagítják ismereteinket Temerin még régebbi, a honfoglalás utáni idejéből. ÖKRÉSZ Károly

Themyer	Temeri
Johannes Gezey	Gózői János
Johannes Seres	Seres János
Michael Nagh	Nagy Mihály
Andreas Fodor	Fodor András
Georgius Borda	Borda György
Andreas Horvath	Horvát András
Georgius Simon	Simon György
Benedictus Seres	Seres Benedek
Johannes Gelerd	Gellért János
Matheus Wynche	Vince Máté
M...Czytan	Tippan Mátyás
Matheus Balog	Balog Máté
Paulus Gener	Gener Pál
Lucas Thekechy	Tekei I. ukkás
Thomas Theicky	Tekei Tamás
Benedictus Senas	Szénás Benedek
Thomas Anthal	Antal Tamás
Benedictus Belay	Béla Benedek

Szabadka 1525. évi ostromában résztvevő temerini jobbágyok nével a betűhív névalakkal és mai megfelelőjével

A ROKONOKNAK KELLETT FIZETNIÜK

Tallózás az Úriszék csantavéri ügyei között

1811. Káits Bertalan bajmoki nemes megőrzésre átvette egy Margetics nevezetű jobbágy juhait. Miután eltűnt néhány juh, Margetics feljelentésére Káits önszántából az Úriszék elé állt. Káitsot a kár megtérítésére kötelezték.

Nagy Antal főszámvető megverte Miskolci András és Bacsics Márk másállapotban levő házastársát. A felháborodott jobbágyok panaszt tettek az Úriszéknél, amely figyelmeztette a számvetőt, hogy tartsa magát az urbáriumhoz, és hogy másállapotban levő asszonyokat csak elzárással büntethet.

1818. A földesúr számvetője Csóty Ferenc szegedi fazekastól elvett körülbelül 13 liter mézet, jóllehet volt engedélye mézárusításra. A sértett fél panaszt emelt a szegedi előljáróságnál, amely az ügyet átküldte a szabadkai előljáróságnak, az viszont a megyei szolgabíróhoz utasította. Ez utóbbi az Úriszék elé vitte a dolgot. Olyan döntés született, hogy Csótynek 45 forintot kell kapnia kárterítésként. A sértett elégedett volt az ítélettel.

A bérlő földesúr feljelentette Hajagos István csantavéri jobbágyot, mert hanyagul teljesítette úrbéri kötelezettségeit. Javasolta, hogy vegyék el a telkét és üzzék el a faluból. Indítványát az Úriszék elutasította, de szigorú határidőt szabott Hajagosnak kötelezettségei teljesítésére. Jóllehet az ügy sokáig elhúzódott, a földesúr mégsem volt hajlandó leírni a tartozást, ezért az Úriszék tíz évvel később, 1828-ban úgy határozott, hogy az adósságot a legközelebbi rokonságnak kell kifizetnie.

Az Úriszék nem hallgatta meg 25 csantavéri jobbágy kérelmét, hogy vegyék el tőlük a telküket, mert fogatos jószág nélkül maradtak. Arra kötelezték őket, hogy hat hónapon belül szerezzék be a hiányzó jószágot, amit a jobbágyok még négy évvel később, 1822-ben sem teljesítettek. (Nem a bérlő jóindulatáról lehetett szó, inkább arról, hogy a megüresedő telkekre jobbágy igénylő nem akadt, és a földesúrnak inkább megfelelt, hogy a telkek, ha akár-hogyan is, de művelve legyenek. Így legalább a tizedet be lehetett szedni.)

1822. Farkas János bérbe vette a szárazmalmot. Mivel ez évben a gabona nagyon gyengén termett, Farkas nem bírta kifizetni a szerződésben megállá-

pított bért. A bérlő földesúr főszámvetője, akit az Úriszék hatalmazott fel, lefoglalta Farkas ingóságát, még felesége hozományát is, hogy elárverezzék. Farkas mezitláb, ingben, gatyában és kalappal a fején az utcára került.

1825. Az október 13-án megtartott Úriszéken határozatot hoztak gróf Brunswick bérlő esetével kapcsolatban. 3898 forintot követelt visszamenőleg a csantavéri jobbágyoktól. 1827. május 9-én, majd 1828. október 22-én az Úriszék ismételten megerősítette döntését. (A tartozást a falu még 1843-ban sem fizette ki!)

1826. Csantavér község panaszt emelt a megyei alispánnál a bérlők, a bajsai Vojnits fivérek ellen a házadó, különböző fuvarok (Sztapár, Kula, Cservenka, Zenta), a legelők szántása és a kukoricáért járó heted ügyében. A jobbágyok az ítélet miatt panaszt emeltek a Királyi Helytartótanácsnál és az Udvarnál. Válaszul a Vojnits fivérek panaszt tettek Szabadka előljáróságánál, mint közvetlen földesúrnál, azt állítva, hogy egyes jobbágyok a községi jegyző, a bíró és a pénztárnok felbujtatására emeltek panaszt a földesúr és a bérlő ellen Pozsonyban, a nádornál és Bécsben, az Udvarnál. Az előljáróság augusztus 16-i ülésén úgy döntött, hogy bizottságot küld ki Csantavérre: vizsgálja ki az ügyet, s ha a Vojnits fivérek állításai helytállóak, függesse fel hivatalából a falusi jegyzőt és a községi előljáróság tagjait. Az Úriszék a bérlő földesúr javára hozott ítéletet, amit 1827. augusztus 11-én a Helytartótanács módosított. A földesúrnak vissza kellett fizetnie a szabálytalanul beszedett pénzt.

1843. Magosi János, Csantavér község jegyzője az Úriszék előtt felelt nagyobb összeg eluttalajdonítása miatt. Az Úriszék úgy döntött, össze kell írni Magosi ingatlan és ingó vagyonát, az utóbbit át kell szállítani Topolyára és a vásáron nyilvános árverésen eladni.

1848. A forradalom vívmányaként feleslegessé vált az Úriszék-rendszer.

1854. január 13-án kiadott rendelet szerint a földbirtokosok kötelesek átadni az Úriszék iratait – amelyeket az uradalmi bérlő irattárában őriztek addig – Szabadka város tanácsa irattárának.

KINEK HOGYAN HÚZTÁK EL A NÓTÁJÁT

KISHEGYESNEK a múlt század elején bizonyos önkormányzati jogai voltak: bírót, jegyzőt választathatott, akiknek az esküdték segítettek. A vitás eseteket a bíró az esküdték jelenlétében mérlegelte és a legjobb belátása szerint intézte. Polákovics János (1788-1863) jegyző rövid összefoglalókat, „jegyzőkönyv-kivonásokat” készített. Ezekből 738-at sikerült megőrizni, amelyekben szó van az adósságok megfizetéséről, a bérekről, lopásokról, kártételről, sértésekről és egyebekről. Kitűnik, hogy 1828-ban volt a bírónak a legtöbb ügye, összesen 172, míg 1831-ben mindössze 112 esetet jegyeznek. Az önkormányzat büntetésül alkalmazhatott dorgálást, vesszözést, botozást, korbácsolást, „árestomot”, szégyenoszlopot és kalodát. A megszégyenítés eszköze a „hegedű” volt, ilyenkor a büntetett személyt megéjeltatták a faluban.

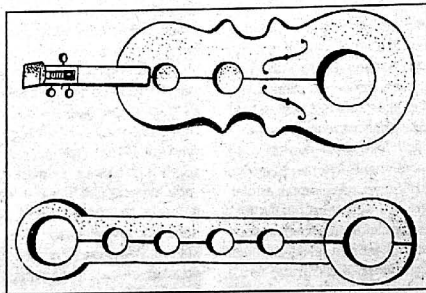
Vesszőzés, botozás

A vesszözés évszázadokon át a leggyakoribb büntetésnek számított. A deréki levéltárat bűnös a hóhér váltott vesszőkkel verte. A büntetést más is elvégezhetette. A botbüntetést 1871-ben megszüntették. Az 1827. február 10-én keltezett jegyzőkönyvben a következők olvashatók: „Vass Pál hetes Esküdt jelentésére, hogy Kókay Mihály káromkodó Rab mellé Strázsának rendeltetett Birgés József említt rabbal a kortomban éjszakának idején el-ment és vele ivott, a honnét addig vissza-sem jött, méglen sok keresés után a holléte ki-nem tudott. Nevezett Birgés József, ugy mint a ki ki-adott parancsoltnak ellenére vétett, 12. Pálza útésszel meg-büntetődt.”

Az említt év január 22-én jegyezték: „Terényi Márton panaszolódik, hogy mult esztendőben a nyádjáru, mellynél Kanyó Ferenz Boj-tárképpen szolgált 4. darab Birkája el-veszett, és mivel az egyiket Györi Györgynél meg-ösmert, ezért magának a kárt visszatéríteni kívánja. Kanyó Ferenz meg-ösmervén azt, hogy Györi Györgynél el-esmért Terényi Márton Birkáját eő udta legyen oda hejára, és ezért a kárt egészen-is ki-elégvén másoknak példájára 12. botokkal meg-büntetődt.”

Botrány a fonóban

1827. október 21-én egy forrófejű legény minősíthetetlenül viselkedett a fonóban, ahol a fiatalok szórakoztak. „Tóth János ifiúnak Felesége Vastag Panna panaszolódik, hogy e folyó hónap 16 dik napján Verona leányát a fonó házban Skallák István azért, hogy vele táncolni nem akart, földhöz vágta, és háromszor meg-rugta, kérvén Elégietelt. Filó József, és Kormos József 3dik a panasznak valóságát meg-bizonyítván, Skallák István előbb a leányt meg-követvén, 12. Pálza útésszel meg-fenyített.”

A „hegedű” és a páros kaloda perlekedő asszonyoknak

1828. január 19-én ismét egy szórakozóhely van soron. „Róza Mihály 16. Esztendő gyermek éjjelkor Ács József Kurta Kucsárossal meg-találtávan, és onnét a parolos Esküdt meg-hajtatván 8. botokkal meg-büntetődtü annyival-is inkább, minthogy előtte való éjszaka is Györi György parolos Esküdt által az éjszakai kóborlás végett 6. pálza útésszel meg-fenyített.”

Más. „Die 9a Decembris 1826. Gergely 13. Esztendő gyermek nappal 10. óraker Kríshaber Dávid Bótosul egy pár Keszytő ellop-ván, és a lopáson rajta-vesztvén, minthogy több ízben Papp Mátás Gazdája által a lopások végett immár meg-büntetődtü, ezen cselekedetért 12. Korbátsokkal meg-fenyítetteti a Keszytő a tulajdonosnak által adatván.”

A hegedű nem volt mindig szórakoztató

A kaloda legismertebb formája a nyak-kéz kaloda, ismertebb nevén a „hegedű”. Még a XIX. században is divatban volt ez a megszégyenítési forma. A kényeszerű séta mellé az éjjeli őr megszégyentő zenét adott kürtjével.

Minden kalodán legalább három hengeres áttörést találunk: egy a nyaknak, kettő a kéznek. Volt még páros kaloda is a perlekedő asszonyok számára. Szembe kellett állniuk, úgy, hogy kárt ne tehessenek egymásban. „Die 22a Januar 1827. Szigyi Mátás Esküdt – panaszképpen előadja, hogy mult Éjszaka Patrolba járván, Uhor István, és Filó Ferenz etöet meg-támadván, meg-tsífojták, kérvén azokat érdemelt Büntetés alá vetni. Nem tsak a Panaszolódó Esküdtnek, de kiváltképpen a vele volt Strázsának mondasábul ki-sülvén az hogy a be-vádoltak ki-szabott üdö után az Útszabon lármázván az Esküdt szavára semmi-sem ügyeltek söt etöet tsuf szavakkal illették, minthogy az északai Kóborlás a T: Nemes Vármege által is erősen tilalmaztatna, annál fogva a bevádolt Uhor István, és Filó Feretz 12. Pálza útésszel meg-fenyítették, oly további ígrettel, hogy ha ezután-is efféle vétékben keverednek, a T: Szolga Bíró Urhoz hegedűben fognak küldetni.”

Más, 1827. március 31-i keltzéssel. „Pecze Ferenc panaszára, hogy Molnár György béresse etöet már Készter el-hagyta, és máshova szegődött. Említtet béres 12. botokkal meg-büntetődtü, és hegedűbe a gazdájához hajtatosít, oly hozzá adással, hogy ha ezen tulajdonos gazdáját ot-hagyta, hegedűbe T: Szolga Bíró Urhoz küldetifog.”

A felsorolt példákban látható, hogy elődeink szigorúan büntettek. A nőknél azonban eltekintettek a testi fenytéstől. Ha kimondták a zordon büntetést, akkor a bíró néhány órai „áristomra” változtatta, vagy pedig keményen megdorgálta a fehérmépet.

MARONKA János

A KUTAK TÖRTÉNETE ÉS KULTIKUS SZEREPE A DOROSZLÓI NÉPHAGYOMÁNYBAN (1.)

RÉGEN a határ jelentős részét víz borította, kiemelkedő részein település nyomai: archaikus cserépdarabok, amelyek bizonyítják, hogy az ember telephelyeül ősidők óta valamely tó vagy vízfolyás partját, közelségét választotta. Így volt ez a XVIII. században Doroszló újra telepítésekor is. A régi falu, amely a Mosztonga jobb partján volt, megmaradt pusztának. Az új falu pedig a vízfolyás bal partján, a Bajkút (későbbi Szentkút) nevű középkori település közvetlen közelében épült, vert falú, nádas épületeivel, szérűskertjeivel. A falu szélső házainak kertjét a szétterülő és hangulatosan kanyargó mocsár tartotta ölelésében. Más részről a Nagyrét vadzeit a Drina ér vezette a Mosztongába (partján, a Kotyogónál Nepomuki Szent János szobra állt, amely a Duna-Tisza csatorna építésekor tűnt el). A Csikászó ér a pusztai legelőket szelte ketté. A Pustyi-gödörök és a hajdani Kálvária-gödörök helyén, meg másutt is, ahonnet földet bányásztak, sekély tavak keletkeztek, amelyekben olykor jószágot úsztattak, nyáron át pedig a gyerekek idejártak fürödni. (A néphiedelem szerint Péter-Pál unnepe és Úrnapkor veszélyes fürödni, ezért e két jeles napon fürdési tilalmat tartottak.) A határ természetes vízellátása tehát kedvező volt.

Új ház ha épült, akkor a telken először kutat ástak, hogy legyen víz az építéshez, ha pedig felépül, ivóvízzel lássa el a ház lakóit és legyen mivel tüzet oltani. A talavíz közelsége miatt a falu alacsonyabban fekvő részén pincék nem épülhettek. A házak udvarán és a szérűskertekben *kopolya-* vagy *pandalos* (*padmalys*) kutat ástak. A határban dolgozó emberek *korsó*-ban és *csobolló*-ban vitték maguknak ivóvizet (hűtésére régen élő kigyót helyeztek a korsóba vagy csobollóba. Mielőtt ittak, kilóttanyaltak egy keveset a földre. A maradék vizet nem volt szabad kiönteni a határban, hanem haza vitték és a ház udvarán ürítették ki a vízhozó edényből). Vízhozóban még ma is a fejtőlődsben elmaradott baromfi nevezik).

A XIX. században végzett, első vízlecsapolások következtében mind nagyobb területekről tűnt el a víz, csökkent a talavíz szintje, kényszerítve az embert, hogy a maga és állatai számára megfelelő kutat ásson. A mélység miatt vízkiemelő szerkezetre: *kútágásra* (a kútágast és a kútgémet akáctárból állították, a nekivaló fát leginkább a gazdasági udvarban nevelték), *kútgémre* (ennek köszönhetően több Ruhadói eke váza maradt meg, azáltal, hogy a hátsó végére helyezték nehezebbeknek. Ezenkívül a kútgém volt a házőrző ebek veszthelye, ha rákaptak a tojásra vagy az aprógyágra. A legelőn álló kútgémre húzták föl a pásztorok a lusta pulikutyát és részesítették testi fenyeftésben. Az egyik hajdani juhász például büntetésből a feleségét húzta föl a kútgémre.), *sudártára*, *vödörre*, *kútszájára* (*kávára*) és *ítavályúra* is szükség mutatkozott.

Vízrajzi adatokkal nem rendelkezünk, mégis nyilvánvaló,

hogy az első számottevő vízlecsapolás a Ferenc-csatorna megépítése volt. 1793-1802 között épült Kiss József (1748-1813) kincstári mérnök tervei alapján. Bezdánnál nyílik a Dunába és Közép-Bácskát átszelve Bácsföldvárnál ömlik a Tiszába. A Mosztonga vízhozamát és a környék talajvízszintjét érezhetően csökkentette. Ezt követően néhány alkalommal teljesen kiszáradt a Mosztonga (a följegyzések szerint először 1869-ben, majd 1904-ben és 1930-ban. 1947-ben például 40 kilogramm kenyérlisztert ássott kutat egy paraszt udvarán Radics Imre kútsós mester), ami itatókutat építésére készítette a legeltetési társulatot (a visszaemlékezések szerint a Szentkút-sarokban 1929-ben épült itatókút), mint például a Gulyakút, Kikút, Csószkút, Kanászkút, Felső- és Alsókút, amelyekhez vályút helyeztek a számosállatok itatására. Az 1970-es években még előfordult, hogy az Erdőoláson egy juhász kopolyakútból itatta állatait.

A XIX. század végéfelé új növényi betegség, a peronoszpóra támadta meg a szőlő levelét. A többszöri permetezéshez szükséges, nagy mennyiségű víz biztosítására a szőlőskert végén vagy a közepén, téglával bélelt gémeskutat építettek, mellé permetezőhordót állítottak.

Az 1907-es tagosítás során a falutól távol eső szántóföldeken 58 tanya épült. Az udvarra mindenütt gémeskút és itatóvályú került. Az 1920-as években a Nagyréttel is beiktatták a Jetrácska vízlecsapoló rendszerébe, amely több ezer hektár szántóföldet mentesített a vadvizektől. (Az ármentesítő árkokat 1924-ben ásták Lukács János hódásági mérnök tervei alapján.) Miatta ivóvízhiány keletkezett és delezéskor nagy távolságra kellett vízre hajtani az igás állatokat. Újabb gémeskutakkal javult a határ vízellátása. Ezek elkészítését mesterekre bízták, mert közben „pénzkereső” foglalkozássá fejlődött a kútásás, -pucolás és -mélyítés. (A fontos munkát a Radics családnévű kútsós-dinasztia végezte, de volt egy Tóth Imre nevű építész, aki a lakóházak tömésén kívül a kútásáshoz is értett. Ezek az emberek annyira ismerték a határ altalajának összetételét, hogy fejből tudták, hol számíthatnak a számukra rettegett fűtőhomokra.) A falu vízhiányának a pótlására hat artézi kutat fúratott a helyi önkormányzat. (Az 1930-ban fúratott szivó-nyomó kutak alkalmasak voltak a túzóltó lajtok töltésére is.)

A házak udvarán is kitéglázták a pandalos kutakat (az utolsó ilyen kút a Kismilitics utcában lakó Novák József hajdani iskolaszöprő házában az udvaron volt, 1960-ban bélelték ki téglával) vagy mellette újat ástak. A kiásott földdel temették be a korábbi. A víz minősége eltérő volt. A legjobbat babvizes kútnak nevezték. A vízellátásán kívül, nyáriidőben, ruhaszárító kötélben a kút hús vizére eresztve tartósítottak ideiglenesen tejtejt, húst, főtt ételeket, dinnyét s megmást (Ha valamely edény a kútba esett és elmerült, akkor kötélre erősített, vasmacskának nevezett három horoggal emelték ki.)

KOVÁCS Endre

ELSŐ TÁPLÁLÉKUNK

A tejjel és a tejtermékekkel kapcsolatos szokások és hiedelmek Zentán és környékén (1.)

ANÉPI táplálkozás kutatása során a vizsgált terület táplálkozásának kulturális oldalával foglalkozom. Táplálkozáskultúránkban a cereális alapanyagú ételek és tejtermékek fogyasztása igen lényeges. Általános jellemzőként azt is mondhatnánk, hogy a kenyér után legfőbb edelünk a tej. Ideális táplálék, mivel tápláló és a szervezetnek szükséges védő anyagokat tartalmaz.

A tejjel, a tejtermékekkel, a tej termelésével és feldolgozásával kapcsolatban számtalan hiedelem létezik. A tehéntejjel összefüggő szokásokról és hiedelmekről szólnok majd részletesebben, mert a juh-, a kecske- és a bivalytejtermelés elenyésző.

Zentán és a zentai piacot tejtermékkel ellátó környező településeken hagyománya van a tejfeldolgozásnak. Még a legsze-

gényebbek is arra törekedtek, hogy legyen tehénük, s ha mégsem futotta többre, akkor legalább kecskét tartottak. A helyi szólis is úgy tartja, a kecske a szegényember tehene. A kecskétűrő térdel fenéken rügást is jelent a gyerekek játékában. Kérdezik: *köll-e kecskétűrű?*

A gyermekek táplálkozása elképzelhetetlen tej nélkül. Az édesanya, aki újszülött gyermekét nem bírja szoptatni vagy nincs elegendő anyateje, négy hónaposnál fiatalabb csecsemőjét tehéntejjel táplálja. Olyan helyről hordja a tejet, ahol kisborbúja van a tehének, ahol gyengefias a tehén (Ada, Péterréve). Legegészségesebb a frissen kifejt, tőgyemeleg tej – valóják ma is szinte minden faluban. Ahol háztól hordják a tejet, inkább a reggeli tejésért mennek. Az 1931. évi *Sental Friss Újság* is beszámoló róla, hogy a piacon legkelendőbb a még langyos friss tej.

A tejtermelő és a házi tejtermékekkel ellátó családoknál nem terjedt el annyira a tejtermékek házi fogyasztása, mivel azt piacra termelik. Ezt *tejhazornak* nevezik. Náluk a tejfogyasztás a nyers és a forralt teje, valamint néhány tejjel készült ételre korlátozódik.

A tejet fogyasztották, fogyasztják ma is Zentán és környékén, nyersen is, forralva is, továbbá főtt ételként, krémeként, valamint kalácsok és sütemények alapanyagaként. A frissen fejt, tőgyemeleg tejet fejes után isszák erősítő, illetve gyógyhatása végett. A gazda a tejet csakis szopós, gyenge vagy beteg jószágának adja, egyébként csak a savót önti ki a vályúba.

A tej feldolgozása általában asszonyi munka. A tejszó is ök járnak, sőt „házakó” is viszik a túrót, tejfölt, tarhót, vaját, vajját, érett túrót és sajtot.

Juhászcsaládoknál a tej fejesét és szétmérését a juhászok, a férfiak, míg a tej feldolgozását a nők, a juhásznék végzik. Főleg a juhtej feldolgozásánál, a birkatarhó készítésénél használnak oltót. Az „oltó” kisbárány gyomrából készítik. Ma már gyógyszerárakban szerezhető be a tejtölt, házi készítésű oltót ezért egyre kevesebbet használnak. Egyik felsőhegyi adatközlőm is már „patikai ótóval” készít birkatarhót. Akár a tehén-, akár a birkatejre egy evőkanállal tesz 10 literhez.

A tehéntúrót készítésekor nem vagy csak ritkán alkalmaznak tejtöltöt, s főleg csak akkor, ha a tej nem akar magától megaludni (főképpen télen, hidegben), vagy „szeparál” tejből készítik a túrót. *(A tej magától megalszik és jobban felaggya a fölt a köcsögben.)* A megaludt tejről fölözökánál leszedik a *tejfölt* (Felsőhegy). A frissen leszedett tejfölt nem viszik piacra, hanem lecsurgatják darára tett fehér túróruhán – ezt nevezik *csurgatott tejfőlnék* –, majd nyers édestejtel simára, csomómentesre kikeverik. Ez az a tejfölt, ami piacra kerül. Az aludtejről leszedett tejfőlből készült a *vaj*. Ezt a tejfölt nem csurgatják le, hanem friss tejet adnak hozzá és *köplik*. A készítés módjában nem sok változás történt az utóbbi ötven évben, a tejtermékek feldolgozásához szükséges eszközök viszont korszerűsödtek. Tulajdonképpen ebben nyilvánul meg a hagyományostól való eltérés. A vaját fa- vagy *cserépköplő*ben húzták össze nagyanyáink, manapság habverővel választják szét a vaját az *írotól*. A zentai piacon – nyilván így van ez másutt is – már ritkaság a szépen kifomázott *írós vaj*. Néhány évizéde még a kivézetett, fából faragott vajformába nyomkodták, és az így mintázott, kimért vajjal csalogatták a vásárlót. Sokan emlékeznek rá, hogy a vaját szőlőlevélbe (Jázova), zsírpapírba (Ada, Zenta), tormalevélbe (Hertelendifalva) csomagolva árulták a heti piacon.

NAGY ABONYI Ágnes

Régi családi fotó az I. világháborús évekből. A ludasi Tóth Mihályné, szül. Rajtk Etel (1892-1965) három gyermekével: Katalinnal (1912-1981, baíról), Ilonkával (1914) és a pólyás kislúval, Mihállyal (1916). Az édesapa, Mihály, lemaradt a képről (amely „Hollói József, modern fényképészeti és festészeti műterméből Szabadka, Deák-utca 3.” került ki): az orosz frontól nem tért vissza.

CSONOPLYA A MÚLTBAN

A ZOMBORI katonai sánc megszűnésével (1745) a szerb lakosok elhagyták Csonoplyiát, helyükre bunyevácok jöttek. A falu 1747. november 12-én mint újonnan polgárosított hely a vármegye fennhatósága alá került. Huszonegy házban 42 adózó egyén lakott. Iványi István (1845-1917) szerint szerbek voltak. (Ez téves állítás, amit a későbbi történetírók átvettek.) A bunyevác lakosok 1770-ben, a jelenlegi templom helyén, a dombtól körülbelül 800 méterre nyugatra, a lapon, téglából építették a falu első templomát Mindenszentek tiszteletére. Nádfedeles volt, torony nélküli. Két harangot állítottak fel. A templom 17 öl hosszú és 4 öl széles volt.

1752. június 11-én Redl kamarai tisztartó Esztergami János szabadosabbjából bízta meg, hogy a helységet telepítse be „*legalább 100 Magyar vagy Tóth Papista Famillákkal*”. Esztergami a megbízásnak eleget tett. A telepeseket Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Veszprém és Fejér megyékből toborozhatta. Így vált kétfajta falu.

A csonoplyaiak bérbé tartották a Dolovi pusztát és azt mindig a falu részének mondták. A Dolovi pusztá, szerintem, nem más, mint a hajdani Szentfalva. Azon a helyen, ahol Kaltschmidt térképén Dolovi pusztán a templomhely van feltüntetve, nemrég nagyméretű téglákat szántottak ki. Szerintem itt állhatott a hajdani Szentfalva temploma.

1756-ban a lakosok száma 348. Papja és plébániája azonban még nincs a településnek. Az egyházi teendők 1752-ig a zombori ferencesek látták el. 1752-től 1762-ig pedig Nemesmilitics fiúfiása. A plébániát 1761-ben állították fel. Jervokics István volt az első plébános, akinek helyébe már 1762-ben Gál Ferenc került. Ez utóbbi kezdte meg az anyakönyvek vezetését.

1786-ban a faluba újabb telepések érkeztek – a németek. Több mint száz római katolikus hitű család. Ezzel három nyelvvé lett a helység. A németeknek kezdetben külön imaházuk (Bethaus) volt.

Az 1803. évi Visitatio Canonica-ból megtudhatjuk, hogy a templom tetőzete rossz állapotban van. Kereszt van rajta. A pap járandósága nagy temetősor egy forint, kis temetősor 30 krajcár, a kántornak 15, illetve hét krajcár jár. A szindikusz és a harangozó egy személy volt, neki temetősor két harangtól négy, egy harangtól két krajcár járt. (Ebből következik, hogy a módosabbak nagy temetést tarthattak.) A faluban ekkor 2687 római katolikus, 25 óhitű és 22 zsidó lakos élt. Az okiratból megtudni, hogy a településnek van kálvániája, három kereszttel. Hol? Erre vonatkozóan semmilyen adatunk nincs. Feltételezhetjük csak, hogy a temetőben állt. Az 1806. évi Visitatio Canonica szerint a templomnak még nincs tornya, de van öt harangja; három kereszt áll a kálvárián, alapítvány nélkül, és azok a családok gondoskodnak róluk, amelyek emeltették. Ebben az esztendőben a kántornak nagy temetősor 30, kis temetősor 15, a harangozónak temetősor négy harang után 16, három harang után nyolc, két harang után négy és egy harang után két krajcár járt. A falu lakosainak vallási megoszlottsága: 2878 római katolikus, nyolc óhitű, három kálvinista és 46 zsidó.

A királyi kamara 1819-ben – a helyi adományokkal kiegészítve – új templomot építtetett a régi helyén, zsindeley tetővel. Hossza 23, szélessége 7,5 öl. A torony 32 méter magas és mind a négy oldalán óra mutatja az időt. Mindenszentek tiszteletére szentelték fel.

SZLÁVICS Károly

KI VOLT ANONYMUS?

A MAGYAR történeti irodalom rendkívül nagy figyelmet fordított Anonymus nevének felderítésére, hiszen Gestája* a honfoglalás történetének mindmáig legbővebb forrása. Műve az eredetmondákkal kezdődik, majd Álmóst és a hét vezért mutatja be, elmondja az új haza felé vándorlást, a kunok csatlakozását, Magyarországot földjének meghódítását.

Az Anonymus = Névtelen nevet azért kapta a Szerző, mert a Gesta előszavának legelején csak egy P betűt találunk. Hosszú vita folyt arról, hogy ez a betű, valamint a közvetlenül ezután következő szöveg, tudniillik Praedictus mit jelenthet. A dictus magyarul „nevezett, megnevezett”. Így tehát vagy Praedictus, azaz „az előbb megnevezett” áll itt, vagy a „P-nek nevezett” a helyes olvasat. Az előbbi esetben a kódex fedőlapján eredetileg a szerző neve szerepelt, csak azt eltüntették. Ha a P betűt férfi keresztnévnek fogjuk fel, akkor leginkább Péter vagy Pál, esetleg P-vel valamilyen ritkábban kezdődő keresztnév jöhet számításba.

Nehezíti a helyzetet, hogy a Névtelen csak annyit árul el magáról a szövegben, miszerint B. király jegyzője volt. A B feloldása csak Béla király lehet, csakahogy az Árpád-házi királyok közül négy is viselte ezt a nevet! Szövegkritikai vizsgálatok végül odavezettek, hogy III. (1148 körül-1196) vagy IV. Béla (1206-1270) király jegyzője lehetett csak Anonymus.

A kizárólag belső érvekre alapozott 220 éves Anonymus-kutatás eredménytelensége arra készítette Karsai Géza tudományos kutatót, hogy az eredeti kéziratból merített külső érvek keresésére helyezze a hangsúlyt. Modern fényképezési technikával az egész kódexet lefényképezette és nagy igazolással vette észre, hogy az első lapon több ízben is kivakarás, törülés történt. Hosszú munkával sikerült a még olvasható szöveget kiegészítenie. Legérdekesebb maga a P iniciálé, mert kiderült, hogy azt háromszor újrajakarta a szerző, azaz háromféle módot is kipróbált nevének elrejtésére. Kítűnt, hogy a P betűn belül egy kutyafej rajza látható, amelynek szájából fátyla nyúlik ki. A fátyla vége világterkép felé mutat és egy csillag is látható mögött. Ezek így együtt a domonkos rend legismertebb középkori jelképe, azaz a Gesta szerzője domonkos szerzetes volt.

Ennek a fontos adatnak az ismeretében most már tovább lehet nyomozni a szerző kiletét. Nem kétséges ugyanis, hogy az eddig feltételezett személyek közül jónéhány kiesik, mert nem voltak domonkánusok. A megmaradtak közül sokkal könnyebb lesz az igazít azonosítani, s a megfettés sikerében bizvást reménykedhetünk.

KÖHEGYI Mihály

* A Bácsország májusi számában a 13. oldalon közzöltünk belőle részletet

VISSZATEKINTŐ

„ELEINTE ENYHÉBB FELTÉTELEKET SZABNAK*...”

(...)

...szólni fogunk a türkök szervezetről és hadirendjéről, mely keveset vagy mit sem különbözik a bolgárokétól; hogy férfiakban gazdag és szabad ez a nép, s egyéb pompát és bőséget mellőzvé, csupán arra van gondja, hogy vitézül viselkedjék a maga ellenségeivel szemben.

Ez a nép tehát, amely egy fő alatt áll, fellebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őt féken; a fáradalmakat és nehézségeket derekasan tűri, dacolnak a hőséggel és faggyal és a szükségsekben való egyéb nélkülözéssel, mint afféle nomád nép.

A türkök törzsei fürkészők és szándékaikat rejtetgők, barátságtalanok és megbízhatatlanok, telhetetlen kincsszomj rabjai; semmibe se veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak meg, sem ajándékokkal nem elégszenek meg, hanem mielőtt az adottat elfogadnák, fondorlaton és szerződésszegésen törnek a fejüket.

Ügyesen kilesik a kedvező alkalmakat, és ellenségeiket nem annyira karjukkal és haderejükkel igyekeznek levérni, mint inkább csel, rajtaütés és a szükségsekben való megszorítás útján.

Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcokban legtübbük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Üldöztetés közben azonban inkább íjakkal szerzik meg az előnyt.

De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi.

Sok gondot fordítanak rá, hogy gyakorolják magukat a lóhátról való nyilazásban is.

Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejvás végett, részint pedig sokaság látszatának keltése végett.

Nem ütnek körülárkolt tábornak, mint a rómaiak, hanem a háború napjág nemzetségei és törzsek szerint szétszéledve, télen-nyáron folyvást legeltetik lovaikat; háború idején pedig a szükséges lovakat maguk mellett tartva és béklyóba verve őrzik türk sátraik közelében a csatarendbe állás idejéig; s a csatarendbe álláshoz éjnek idején kezdenek.

Őrseiket messzire sűrűn egymás mellé helyezik el, nehogy egykönnyen rajtaütés érje őket.

A harcban nem mint a rómaiak, három hadosztályban állnak csatarendbe, hanem különböző ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredetek, melyeket csak kis közők választanak el, hogy egyetlen csatasornak látszódjának.

A derékhadon kívül van tartalékerejük, melyet kiküldenek törbe csalni azokat, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy pedig szorongatott csapatrészt megsegítésére tartogatnak. Málhájuk a csatasor mögött a közelben van, a csatasortól jobbra vagy balra egy vagy két mérföldnyire, s csekély őrseget is hagynek vele.

Gyakran egy kötérlé vévén a felesleges lovakat, hátul, azaz a csatasor mögött annak védelmére helyezik el. A harc-vonal rendjeinek mélységét, azaz a sorokat nem egyformán alakítják, inkább a mélységre fordítván gondot, hogy a harc-vonal vastag legyen, és az arcvonalat egyenletessé és tömörre teszik.

Jobbára a távolharcban, a lesállításban, az ellenség bekerítésében, a színelit meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket.

Hogyha pedig megfutamították ellenfeleiket, minden egyebet félretesznek és kíméletlenül utánuk vetik magukat, másra nem gondolva, mint az üldözésre. Mert nem elégednek meg, miként a rómaiak és a többi nép, ideig-óráig való üldözéssel és zsákmányszerzéssel, hanem mindaddig szorítják, amíg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget, minden eszközt felhasználva e célból.

Ha pedig valamely üldözött ellenségük megerősített helyre menekül, azon vannak, hogy pontosan kipuhatolják, hogy mind a lovak, mind az emberek miben szenvednek hiányt, s mindent elkövetnek, hogy az ezekben való megszorítás útján ellenfeleiket kézrekerítsék vagy ezeket tetszésük szerinti egyezsége rábírájék, oly módon, hogy eleinte enyhébb feltételeket szabnak, majd ha ezekben az ellenség belement, más, nagyobb dolgokkal hozakodnak elő.

Ezek a türkök jellemző vonásai, melyek csupán annyiban különböznek a bolgárokétól, hogy amikor ezek magukévá tévén a keresztények hitét, a római erkölcsök hatása alatt kissé megváltoztak, akkor hitetlenségükkel együtt vadságukat és nomád voltukat is levetkőzték.

(...)

* Részlet Bölcs Leó (886-912) bizánci császár *Haditaktikájából*, amely 904 után készült, s amelyben a különböző népeknek, köztük a magyaroknak (türk) a hadiszerzetét és taktikáját ismerteti. A fordítás alapja Vári Rezső kritikai szövege. Forrás: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* (Kortársak és krónikások hirádsái). II. bővített kiadás. Gondolat Kiadó, Bp. 1975. (110-112. o.)

A PANNON-TENGER HAGYATÉKA

(2.)

AMIKOR a Pannon-tengernek megszűnt a kapcsolata a keleti Paratethys-el (belőle alakult a mai Fekete-tenger, Káspi-tenger, Aral-tó), vízutánpótlás hiján túl szugorodott, azután résztavakra tagolódott. A sekély, félsós, táplálékban gazdag élőhelyeken jellegzetes parti madárfauna alakult ki, melyek képviselői a mai napig fennmaradtak.

Két nagytestű gödény vagy más néven pelikán faj (rózsás- és borzas gödény – *Pelecanus onocrotalus* illetve *Pelecanus crispus*) csoportosan vadászott a partszegélyben, melyre jellegzetes zacskószerű csőrfelepítése is utal. Ezek, az ősi vonásokat magukon hordozó madarak ma is hasznoltó, melegvízi, sekély, halban gazdag élőhelyeket keresnek fel. Az ősi Paratethys-tenger maradványaiban ma is hatalmas telepeik találhatóak. A populáció egy része nem követte a telepre húzódó beltengert, hanem a mediterránra vonult, félsós lagúnákat (Neretva torkolata, Hutovo Blato) és tavakat népesít be (Skadar, Dojran, Prespa). A múlt században az Alföld nagyobb szikes tavainál még a Kárpát-medencében is költöttek utolsó párok, de azóta végérvényesen eltűntek, kóborlás idején csak ritkán mutatkoznak „az őshazában”. Egy ilyen, feltűnést keltő eseményről a korabeli sajtó is beszámolt, „Az afrikai hőség következményei” címmel. „Néhány nap óta a palicsi tó környékén mint egy 70-80 nagytonkán, pelikán tanyázik. Palicson alig hiszik, hogy pelikánok megfordultak volna, ezt a mostani borzasztó hőségnek tulajdonítani. Nolly és Mihajilits lőttek közülük kettőt, midőn gyomrukat felbonították 5-6 db. 1 fontos halat találtak benne. Egyiket kitémtek a Gynmasium részére.” (Bácskai Ellenőr, 1886. VI. 6. 3. old.)

Ügyszintén csoportosan vadászó, kisebb termetű halászmadár, a kis kárókatona (*Phalacrocorax pygmaeus*) milliós telepeket alkotott a láperdők fái. A kis kárókatona a víz alatt úszva szerzi be zsákmányát, követve a népes halrajokat. A század elején tűntek el kisebb telepei a Pannon-alföld mocsaraiból. Ma az Al-Dunánál, a Kárpát-medence déli peremén található, vidékünkön van utolsó telepük. Hasonlóan a pelikánokhoz, a populáció kettészakadt, nagy részük keletre húzódott, kisebb hányaduk a mediterránra vonult.

Jellegzetes „tájkép” a harmadidőszakból, amikor helyenként nagy területek süllyedtek meg, hatalmas lápi erdők alakultak ki

Lapátszerű csőrével kaszált az iszapos vízben apró sórákokra vadászva a kanalaszgém (*Platalia leucorodia*). Szerencsére, elsősorban a szikes tavaknak köszönve, a Pannon-medencében fennmaradt az állomány egy része és az ártéri erdőkben sikeresen szaporodnak, bár megfogyatkozott számban, ezek a ritka gémfélék. A leeresztett halastavak (melyek a hajdani sekély öblökre emlékeztetnek) ideális táplálkozó medencét biztosítanak számukra, így kisebb csapataikat itt tudjuk leggyakrabban megfigyelni.

Négy díszes tollú récefaj is kialakult a félsós vízű tóban: a kékcőrű réce (*Oxyura leucocephala*), a bütykös ásólúd (*Tadorna tadorna*), a márványos réce (*Anas angustirostris*) és az üstökös réce (*Netta rufina*). Az utóbbi három faj csak ritkán, őszi vagy tavaszi kóborlás idején látható szikes tavainkon és a halastavak fővenyén. Elsősorban a tengerpartokat népesítik be, a homokos parti dűnékben vagy a folyótorkolatok szűk nádasában költenek. A bütykös ásólúd a európai tengerpartok homokdűnéin gyakori, de népes állománya található meg az ősi jellegeket őrző keleti nagy tavak mentén. Üstökös réce az utóbbi években újra megjelent a Kárpát-medencében és sikeresen költött a Kisbalatonon. A kékcőrű réce a század elején még szép számban költött Észak-Bácska két nagy kiterjedésű, félsós, szikes tóiban, a Palicsi- és a Ludasi-tó nádrétegeiben. Ideális élőhelye volt még a bánáti Sósokópó. Ez a három terület képezte a Kárpát-medence törzsallozmányát. A ritka vadásztróféának számító ősi récefaj a negyvenes években az intenzív vadászatok következtében annyira megritkult, hogy gyakorlatilag kikapusztult Vajdaság vizeiből. Ludason 1948-ban iktették ki az utolsó tojt (tojásokkal együtt a fészékén!), a hatvanas évek elején szűnt meg létezni a sóskópoi állomány. Azóta csak ritkán, egyesével mutatkoznak elsősorban a Palicsi-tóiban, a többbezzres vonuló récefajokhoz csatlakozva.

Híres madara lett a Palicsi-tónak a szerezcsirányú (*Larus melanocephalus*). 1981-ben telepedett meg az első pár a felújított tó mesterséges iszapszigetein. Az ideálisnak tűnő, védett költőtelepen elszaporodtak, és a Kárpát-medence legnépesebb állományává vált a palicsi populáció (1988: 40-50 költő pár). Azóta a kopár madárszigeteket benőtte a nád, illetve egy részüket elmosta a víz (aktív természetvédelmi munkálatokra van szükség), és az itt költő párok szétszóródtak Vajdaság újonnan alakult halastavaira, víztározóira. Sokat kutattuk az Európai Vöröskönyvben is szereplő ritka sirályfaj életét. A tudomány számára is sok új adat derült ki elsősorban szaporodás-biológiájával, táplálkozásával és vonulásával kapcsolatban. Etológiai (viselkedéstan) vizsgálataink során sok érdekeset tudtunk meg a sok ezres dankasirály-telephez kötődő szerezcsirányók életéről, viselkedéséről.

A faunacsoport fajaira jellemző, hogy elterjedésükkel követték a keletre húzódó Paratethys alakulását, illetve a déli szorosokon keresztül a meleg Földközi-tengerre húzódtak. A Pannon Alföldön kialakult másodlagos szikes tavak (melyek kialakulását feltételezte a korábban itt húzódó tenger) hasonló életfeltételeket biztosítanak számukra, ezért az ősi utódokat követve egyes képviselőik a mai napig megtalálhatók a Pannon-medence vízjárta pusztaságain. Ezért olyan fontos természetvédelmi feladat ezeknek az ősi jellegeket őrző szikes élőhelyeknek a megmentése, hatékony védelme.

HULLÓ István

A TISZAI HATÁRŐRÖK SZÓLÓI

BUDA visszafoglalását (1686) követően a török októberben nagy sietéssel vonta ki helyőrségeit Közép-Bácska nagyobb mezővárosaiból, így Szegedről, Szabadkáról, Zomborból, Bajáról stb. A felszabadulás első évi Szabadka számára politikai és gazdasági bizonytalanságban teltek el. A katonai határőrvédek még nem szerveződtek meg kellőképpen, így történhetett meg, hogy 1692-ben a török váratlanul rátört a városra és egy ideig birtokolta. Erről a helyi ferencesek analektái is tanúskodnak. A bizonytalanság csak Savoyai Jenő (1663-1736) zentai győzelmével (1697), illetve a karlócai békével (1699) szűnt meg. Az e korszakra vonatkozó és szőlőket említő feljegyzések Szabadkával kapcsolatban bizonytalan időkben származnak. Egy 1695. július 19-én keltezett és Szegeden írt német nyelvű okmány arról tudósít, hogy a prefektus Szabadkára utazott a szabadkai rácook szőlők körül kipatant nézeteltéréseinek elismertására. Ebből az időből származik az eddig ismert első ikonográfiai bizonyíték a várost övező szőlőkről. Az 1697-es Szabadkát és Palicsi-tavat ábrázoló tollrajzon szembe-tűnik a várost délkeletről és keletről övező, ún. Szegedi szőlők. A XVI. és XVII. századi mezővárosokat bemutató ikonográfiai forrásértéket sokan elvitatják (ti. a települések szőlőkkel és gyümölcsökkel való díszítése kötelezően hoztatartozott a képhez, még akkor is, ha azok nem voltak jellemzők a mezővárosra), Szabadka esetében mégis úgy tűnik, a tollrajz hiteles képét tükrözi e tájnak. Ezt igazolja az F. N. de Sparr-féle albumok az 1697. szeptember 29-i mélykúti tábora vonatkozó szövegben a következő feljegyzés is: „*e városnál egy szép szőlő van*”.

A tiszai határőrvédek korszakának (1686-1750) szőlészetről a borászatról értékes adatokat szolgált Koronai Akos, aki részletekben menően dolgozta fel e több mint fél évszázadig létező, a török kiűzését követően létrehozott biztonsági övezet társadalmi és gazdasági viszonyait. A kor szabadkai szőlőiről pedig Iványi István (1845-1917), Szabadka történetének írója adott új ismereteket.

Az alábbi táblázat az 1720. évi statisztikai összeírás kivonatos eredményeit tünteti fel. A helységenkénti megoszlás mutatói jól tükrözik a határőrvédek szőlőhöz és szőlészethez való viszonyulását.

Helység	Az összes művelés alatt álló terület holdban (=100%)	Szőlő (hold)	Százalékos részesedés az össz megművelt területről
Szeged	251,27	17,6	7,01
Szabadka	949,60	24,6	2,59
Zombor	1814,77	20,1	1,11
Szent-Tamás	354,00	-	-
Zsablya	547,33	-	-
Csurrog	516,33	1,0	0,19
Földvár	294,67	-	-
Becse	401,63	0,3	0,07
Petrovoszelo	210,33	-	-
Mohol	180,67	-	-
Ada	376,67	-	-
Zenta	337,63	1,3	0,38
Kanizsa	372,03	3,7	0,99
Martonos	399,77	3,7	1,79
Összesen:	6 946,70	74,7	1,07

Koronkai szerint a határőrvédek nagy buzgalommal fogtak hozzá a szőlő újbóli meghonosításához. „*A tiszai határőrvédek teles közzé-gei közül Szent-Tamás, Zsablyán, Földváron, Petrovoszelen és Becsén egyáltalán nem foglalkoztak szőlőtermesztéssel. A szőlőgazdák többsége Szegeden, Szabadkán és Zomborban élt. Az itt összeírt háztartások 40-50%-a rendelkezett szőlőbirtokokkal.*” Iványi szerint 1702-ben már 526 napszámú termő és 228 nem termő szőlő volt a városnak. (A napszám mértékegységként értendő a német tagwerk-ből, mely a napi munkavégzés mennyiségéből kialakult általános mérték volt, és a szőlőknél ez 70-200 nőt, azaz 2,5-7,2 árt tett ki.) Az 1720-as összeírásból meg tudhatjuk, hogy a tiszai határőrvédek 1521 háztartása közül csak 338 birtokolt szőlőbirtokot, ebből 174 háztartás egy fasornyi (fasor-kapas, szőlőmérték: egy kapával egy nap alatt megkapható terület; 10 kapas körülbelül 1000 nőt), 145 háztartásnak két fasornyi, 12 háztartás öt napszámnyi területtel nagyobb, két háztartás 10 napszámnyi, egy pedig 21 napszámnyi szőlőbirtokkal rendelkezett.

Adatokat találani a bor minőségére, mennyiségére és értékesítésére is. „*Az alföldi, Tisza menti lapályokon termő homoki szőlők gyenge minőségű bort adtak. A bort áprilisig, legfeljebb június-júliusig tudták tárolni. Emiatt eladásra nem termesztettek szőlőt, vagy ha igen mint pl. Martonoson, akkor a rossz minőség miatt az értékesítés jelentett nehézséget. A szabadkaiak, zomboriak eladéskor urnaként 1 Fitot kaptak, a szegedi, titeli, kobilai, vilovai, pétervárdi határőrvédek pedig 4-5 máriást. A termés mennyisége helységenként változott. Szegeden egy napszámnyi szőlő három urma termést hozott, míg Szabadkán négy, Zomborban négy-öt, de Tütelben, Vilován, Kobilában és Péterváradon hét urnát.*” Koronkai szerint a „szőlőművelés különböző mértékben hódított tért a dunai és tiszai határőrvédeken. Jelentékeny elterjedés mutatkozott a dunai határőrvédek szerémségi és Bács-Bodrog megyei részei között is. A szőlőtermesztés a talajviszonyoktól függően változó szerepet töltött be a határőrvédek háztartásokban.”

A fenti ismeretek és mutatók alapján egyértelmű, hogy a tiszai határőrvédek figyelmét kezdetben elsősorban a földek (szántók) birtokbavételre kötötte le. A térségben bekövetkező újabb „demográfiai robbanás”, valamint a határőrvédeknél oly kifejezett birtoklási vágy (mind több földet kapni az önkéntes katonai szolgálattal fejében) miatt fellépő „földhűség” olyan méretű volt, hogy a sok munkaórát igénylő szőlőművelés évtizedekre háttérbe szorult. A földrajzi értelemben is tiszai határőrvédeknek a földrajzi viszonyok sem kedveztek a szőlők művelésére. A lapos homokos-agyagos talaj, valamint a magas földárja (talajvíz) gátolta a megfelelő tárolók-pincek építését. A szabadkai-tiszai határőrvédek helyzete e tekintetben valamelyest kedvezőbb volt a magasabb tengerszint, valamint a jobb talajminőség folytán (a száraz kvarchomok visszatükröződő hatására a szőlőt „kettős” besugárzás éri). A statisztikai adatok azonban mégis azt mutatják, hogy a határőrvédek nem élték az adott lehetőségekkel és a törököktől örökölt „töktét” sokáig nem gyarapították. Koronkai megállapítása, hogy a határőrvédek „*hatalmas munkát fejtettek ki a szőlőkultúra újbóli meghonosítására*”, csak a dunai határőrvédekre vonatkozik. A szabadkai határőrvédeknél e kemény munka csírái az 1740-es években kezdenek kibontakozni (1743-tól Szabadkán a katonai kormányzatot polgári helyhatóság váltja fel). Iványi szerint 1744-ben említett először a Bajai szőlőket, és valószínűleg már léteztek az ún. Halasi és Majsai szőlők is. Iványit igazolja a C. F. Kaysser mérnök által készített 1747-es térkép Szent-Mária mezővárosról és pusztáiról. Ezen jól láthatók a felsorolt szőlőhegyek. Felfedezve a homokban rejlő hosszútávú gazdasági értékeket, úgy tűnik, hogy az említett szőlőhegyek telepítése mégis a tiszai határőrvédek munkáját dicséri.

LALIA Gábor

MARTIN STIER 1664. ÉVI TÉRKÉPE

AZ EURÓPAI kartográfia kiemelkedő képviselői közé sorolható Martin Stier osztrák katonamérnök, bár nevét az újabb kori szakkönyvek mind ritkábban tüntetik fel. Hozzáfűzzük, hogy Németország, Ausztria és Svájc térképészete még Martin Stier idejében sem érthette el például a német-alföldi vagy a franciaországi térképészet színvonalát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a német nyelvterületen nem született néhány kiváló alkotás. Közöttük említhető Martin Stier 1664-ben szerkesztett 12 lapos Magyarország-térképe. Az ebből közölt és vidékünket is ábrázoló térképen (lásd a 2. oldalon) – mint Frederik de Wit (1616-1698) 1688. évi munkáján – elsősorban szembeötlő a domborzat túlzott hangsúlyozása, a Duna-Tisza közén fellelhető halmok felnagyítása, valóságos hegységekként való ábrázolása. Hangsúlyozni kell, a XVII. században ritkán fordultak elő ilyen térképmetszetek, s az Alföld helységneveit is általában sokkal nagyobb számban jelenítik meg. Érzésünk szerint Martin Stier térképének szegényes névanyagát részben a szemléletes vízrajzi és mezőgazdasági ábrázolás – főként a Duna folyása és ártérületei, mocsarai, a közelében elterülő erdők; a Veresegyház (Vesereghatz) és Zenta között elterülő erdőterület – ellensúlyozza. (A bécsi Hadilevéltár gyűjteményéből: B IX.a 487-1)

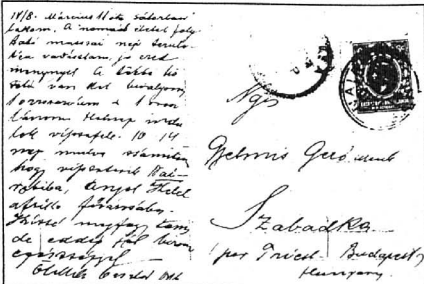
M. L.

E számunk szerzői: BLAZOVICH László történész-levéltáros (Szeged) * HULLÓ István biológus-ornitológus (Szabadka) * LALIA Gábor geográfus-levéltáros (Szabadka) * KOVÁCS Endre ny. mezőgazdasági mérnök, néprajzkutató (Doroszló) * KÖHEGYI Mihály régész (Baja) * MAGYAR László filológus-levéltáros (Szabadka) * MARONKA János helytörténet-kutató (Kishegyes) * NAGY ABONYI Ágnes néprajzkutató (Zenta) * OKRÉSZ Károly helytörténet-kutató (Temerin) * RICZ Péter régész (Szabadka) * SZEKERES László régész (Szabadka) * SZLÁVICS Károly mezőgazdasági mérnök (Szabadka) * VÉKONY László orvos, helytörténet-kutató (Csantavér)

AZ UTOLSÓ JELENTKEZÉS (?)

VOJNICH Oszkár, a szabadkai születésű (1864. május 18.) földbírtokos, utazó és földrajzi író 1914. április 8-i keltezésű levelezőlapot írt Nairobiből Szabadkára „Ngs Gyelmis Gerő úrnak” (a postai bélyegző szerint április 25-én továbbították). Ez olvasható: „Március 11 óta sátorban lakom. A nomád életet folytatni masszai nép területén vadászom, jó eredménnyel. A többi között van két bivalyom, 1 orszarvum és 1 orszlánom. Holnap indulok visszafele. 10-14 nap múlva számítom hogy visszatérek Nairobiába, angol Keletafrika fővárosába. kissé megfagytam, de eddig jól bírom egészséggel Ölelek barátod” Hiába várták, nem érkezett haza. 1914. május 18-án, 50. születésnapján, Port Saidban „maláriás rohamban öngyilkos lett.” E levelezőlap lett volna utolsó jelentkezése?

E sátorban élt és írhatta a levelezőlapot Gyelmis Gerőnek